

के नेपालले रेडबाट फाइदा लिन सक्छ ?

■ भरतकुमार पोखरेल* र अनुपमा महत**

पृष्ठभूमि र सन्दर्भ

नेपालजस्तो मुलुकले REDD (Reducing Emission from Deforestation & Forest Degradation) बाट लाभ प्राप्त गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको आधारमा थुप्रै पूर्व सर्तहरूको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ भने राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरमा पनि संस्थागत, प्रक्रियागत, भौगोलिक र प्राविधिक गरी थुप्रैखाले कामहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ। यो लेखमा ती मापदण्ड तथा जटिलताहरूको विवेचना गरिएको छ। लेखको मुख्य सन्देश नेपालले रेडबाट धेरै आश गर्नुभन्दा जलवायु परिवर्तनको असरबाट बच्न अपनाउनुपर्ने अनुकूलन (adaptation) का उपायहरूको खोजी गर्नु बढी उपयुक्त हुन सक्छ भन्ने हो।

रेड के हो ?

सरल भाषामा भन्नुपर्दा रेड भन्नाले मुख्य गरी निम्न ४ प्रकारका कामहरू पर्दछन्-

१. वन विनाशको हालको क्रमलाई रोक्नु वा कम गर्नु,
२. वन तथा वृक्षले ओगटेको क्षेत्रफल बढाउनु,
३. वनको हैसियत र घनत्व बढाउनु र
४. वन पैदावार र bio-fuel को प्रयोग बढाएर fossil fuel को खपत कम गर्नु।

नेपालका लागि पहिलो, दोस्रो र चौथो काम त्यति सजिलो छैनन् किनभने वन विनाशको हालको क्रम रोक्न सडक, सिंचाइ, आवास, सुकुम्बासी, बाढीपीडितलाई वनको जग्गा वितरण गर्ने क्रम रोक्नुपर्दछ। दोस्रो काम गर्न कृषि वन लगाएर मात्र पुग्दैन, कृषि तथा चरिचरण योग्य भूमि नै वनमा

बदल्नुपर्दछ। चौथो काम भनेको गाडी, मसिन, औजार र कलकारखानाका लागि हाल खपत हुँदै आएको इन्धनको प्रयोगमा कमी ल्याउनुपर्दछ। यी तिनैखाले कामहरूबाट कार्बन उत्सर्जन घटाउनु नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकका लागि त्यति सजिलो भने छैन। किनभने यी काम नगर्दा भौतिक विकासका गति कम हुन्छन् र खाद्य सुरक्षामा समेत असर पर्न सक्छ। तेस्रो काम, जंगलको हैसियत र घनत्व बढाउने काम हो- जुन नेपालले गर्न सक्ने देखिएको छ। स्थानीय समुदायलाई परिचालन गरेर, उनीहरूको वनमाथिको अपनत्व र स्वामित्व बढाएर यो काम गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा सामुदायिक वनको २० वर्षको अनुभवले प्रमाणित गरिसकेको छ। तर यसका लागि सरकारले समुदायप्रति सकारात्मक भई वन हस्तान्तरणको गतिलाई बढाउनुपर्दछ।

नेपालमा रेडको बहस

अमेरिकाका भूतपूर्व उपराष्ट्रपति अल गोरले जलवायु परिवर्तन र वातावरणको क्षेत्रमा काम गरेबापत नोबल पुरस्कार पाएपछि जलवायु परिवर्तनको एजेन्डाले संसारभरि नै बहसको ठाउँ लियो। गरिबी निवारण, आतंकवाद र आणविक अस्त्रको बारेमा बोलेर कहिल्यै नथाक्ने संसारका राष्ट्रप्रमुखहरू अहिले जलवायु परिवर्तन मानव समाजका लागि ठूलो चुनौतीको रूपमा चित्रण गरेर भाषण गर्न थालेका छन्। Stern-2007 को रिपोर्टमा जलवायु परिवर्तनको असरको कहालीलाग्दो आँकडा प्रस्तुत भएपछि पूरै विश्व जगत् यसबारे भ्रम संवेदनशील देखिएको छ। वन र वातावरण क्षेत्रमा काम गर्ने सबैका लागि राजनैतिक वृत्तमा आएको

यो चेतना र चासोलाई सकारात्मक मान्नु पर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय जगत्को यो हावा नेपालमा पनि REDD को नामले आएको छ। केही हदसम्म भए पनि सरकार, वन उपभोक्ता र नेपाली विज्ञहरूले नेपालको सन्दर्भमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ज्ञान आफ्ना लेख, रचना, सभा, सम्मेलनमार्फत व्यक्त गर्न थालेका छन्। उदाहरणका लागि Banskota et al -2007 ले नेपालको वनजंगलले कति कार्बन सोसेर लिन सक्छ र त्यसको बजारभाउमा कति रकम हुन सक्छ भन्ने विषयमा अनुसन्धान गरी लेख प्रकाशन गरे। Forest Action र ERI ले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी विशेषाङ्क नै प्रकाशन गर्‍यो। Ojha et al 2009 त्यसैगरी Pokharel र Byrne -2007 ले छलफलका लागि कार्यपत्र प्रकाशन गरे। Pokharel & Baral ले R-PIN को प्रस्ताव पत्र World Bank समक्ष प्रस्तुत गरेर पेरिस मिटिङबाट फर्केपछि REDD लाई Foreign Aid बाट trade मा जान सकिने विषयको रूपमा चित्रण गर्दै यसले ल्याउने अवसर र चुनौतीहरूको विवेचना गरे Pokharel & Baral 2009 त्यस्तै Acharya et al -2009 ले REDD को सन्दर्भमा धेरै आशावादी भएर पुस्तक नै प्रकाशन गरे भने Pokharel र Mahat (2010) ले नेपाली विज्ञ र ग्रामीण समुदायलाई सुसूचित गर्न जलवायु परिवर्तनबारे नेपालले लिनुपर्ने अडान र दृष्टिकोणबारे लेख प्रकाशन गरे। यस्ता धेरै लेख, रचना र रिपोर्ट प्रकाशन भइरहेका छन्- जसले जलवायु परिवर्तन र REDD को बहसलाई निरन्तरता दिएका छन्। ती सबै लेख र रचनाहरूको विवेचना यहाँ गर्न सम्भव छैन तर निष्कर्षमा भन्नुपर्दा REDD बाट नेपाललाई फाइदा होला भन्न सकिने अवस्था छैन। नेपालको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण कुरा के हो भने REDD बाट गरिव तथा निमुखा जनताले स्वतः रूपमा लाभ प्राप्त गर्लान भन्ने ठान्नुचाहिँ अपरिपक्व विचार हुन सक्छ। कारण REDD का अवधारणात्मक पक्षहरू नै विकासोन्मुख मुलुक तथा गरिवका पक्षमा छैनन्। केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ।

- ❖ कार्बनको नाममा REDD ले जलवायु परिवर्तनको असर कम गर्न वन क्षेत्रको भूमिकाको पहिचान त गरिदियो तर कार्बन व्यापारको बहसले वनको महत्वको अवमूल्यन गरेको छ। मानव जातिका लागि आवश्यक पर्ने वन केवल ग्याँस कार्बन सोसेर वन पैदावार उत्पादन गर्ने मेसिनको रूपमा मात्र सीमित छैन। वन त जैविक विविधता र जडीबुटीको भण्डार पनि हो। यसले माटोको संरक्षण पनि गर्छ। वन र कृषि बालीको उत्पादकत्व बढाउन मद्दत दिन्छ। पानीको मुहान तथा जलाधार संरक्षण गर्छ। मनोरम दृश्य प्रदान गर्छ र पर्यटन प्रवर्धन पनि गर्छ। यी सबै सेवा र सुविधा प्रदान गर्ने अमूल्य स्रोत वनलाई किन केवल कार्बनको थुप्रो भण्डारण गर्ने वस्तुको रूपमा मात्र हेरियो। बुझ्न गाह्रो छ।
- ❖ जलवायु परिवर्तनको कारक तत्व कार्बन उत्सर्जन विकासशील मुलुकले गरेको वन फडानीले गर्दा हो भन्ने ठहर गरी त्यस देशको सरकार र गरिव जनतालाई घुमाउरो पारामा जिम्मेवार ठहर्‍याइएको छ। खासमा भन्ने हो भने जलवायु परिवर्तन गराउन बढी जिम्मेवार तत्व औद्योगिक विकसित राष्ट्रहरू हुन् जबकि यसको दोष वन विनाशको क्रम नरोकेकाले भनी विकासशील राष्ट्रहरूलाई लगाइएको छ र वनजंगल जोगाउने जिम्मेवारी तिनै विकासोन्मुख राष्ट्रमाथि थोपरिएको छ।
- ❖ नेपालजस्तो मुलुकको लागि गरिवी र खाद्य सुरक्षासम्बन्धी समस्या अझै पनि प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयहरू हुन्। कतै जलवायु परिवर्तनको विषयले गरिवीको मुद्दालाई ओभरलेपमा त पार्ने होइन ? गरिवी निवारण राष्ट्रिय लक्ष्य हुदाहुँदै पनि यसबारेका बहसभन्दा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी बहसमा धेरै समय र स्रोत खर्च भइरहेको छ। गरिवी निवारणको मुख्य लक्ष्य प्राप्त गर्नकै लागि जलवायु परिवर्तनको असर कम गर्नेसम्बन्धी क्रियाकलाप हुन सकेनन् भने नेपाल आफ्नो मूल लक्ष्यबाट विचलित हुने सम्भावना बढ्दो छ।

जलवायु परिवर्तनको मार सबैभन्दा बढी गरिब मुलुकका किसानहरूलाई उनीहरूको खेतीपाती, वन पैदावार, पशुपालन, ऊर्जा र पानीको असुरक्षाले हुने गरेको छ। गरिब किसानलाई केन्द्रित अनुकूलनका उपायहरूका लागि नीति नियम र कार्यक्रम बनाउनुपर्नेमा जलवायु विज्ञानबारे Jargon युक्त सुगारटानले गरिब निमुखा जनता भन्नु सीमान्तकृत हुँदैछन्।

माथिका सन्दर्भको सेरोफेरोमा रेडलाई विश्लेषण गर्दा यसबाट नेपालले लाभ लिन थुप्रै चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्ने देखिन्छ। ती चुनौतीहरूलाई मुख्य गरी ४ भागमा बाँड्न सकिन्छ-

- क) संस्थागत संरचनागत चुनौतीहरू
- ख) भौगोलिक अवस्थाको कारणले आउने अप्ठ्याराहरू
- ग) विधि र प्रक्रियागत जटिलताहरू
- घ) प्राविधिक पूर्व सर्तहरूको पालनासम्बन्धी समस्याहरू

संस्थागत संरचनागत चुनौतीहरू

नेपालमा कृषि भूमि र वनको स्वामित्व विभिन्न सरकारी निकाय र व्यक्तिसँग छ। यसको समन्वय र व्यवस्थापन त्यति सजिलो छैन। उदाहरणको लागि निजीबाहेक नेपालको सबैजसो वन राज्यको स्वामित्वमा छ, भने वनको व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय वन पनि विभिन्नखाले सामुदायिक र सरकारी वनको रूपमा राखिएका छन्। वन र कृषि भूमि यति धेरै टुक्रामा विभाजित छन् कि १०,००० हे. क्षेत्रको कुनै एउटा भूमिलाई एकाइ मानेर काम गर्नुपर्दा त्यहाँ कमसेकम हजारौं कृषकहरू, उपभोक्ता समूहहरू तथा सरकारी, गैर सरकारी र निजी संघसंस्थाहरूसँग मिलेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ। यी संरचनाको कारणले सामाजिक सम्पत्ति बलियो भए पनि समन्वय र साभेदारीको हिसाबले यो अवस्था अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण छ।

नेपालमा वनको व्यवस्थापन व्यक्ति र सरकारको तुलनामा स्थानीय समुदायले प्रभावकारी रूपमा गरेको पाइएको छ तर वनको स्वामित्व उनीहरूमा नभएका कारणले निर्णय प्रक्रियामा उनीहरूले सरकारको मुख ताक्नुपर्ने अवस्था छ। सानादेखि ठूला सबै निर्णयहरू राज्यका संयन्त्रले गर्नुपर्ने हुँदा काम ढिलो गतिमा हुन्छ। व्यक्ति तथा समुदायले थुप्रै प्रशासनिक भन्कटहरू व्यहोर्नु पर्दछ। परिणामस्वरूप वनको व्यापार, व्यवसाय र उद्यम त्यति प्रभावकारी हुँदैनन्। भ्रष्टाचार र घुसखोरी संस्थागत भएकाले इज्जतिला र सक्षम उद्योगी व्यापारी वन क्षेत्रमा हतपत हात हाल्न चाहँदैनन्।

यसको अतिरिक्त निजी जग्गामा रहेका रुखहरूको स्रोत सर्वेक्षण जटिल छ, भने तिनीहरूको सामूहिक व्यवस्थापन गर्न पनि निजी वन समूहहरू नभएकाले कार्यक्रम कार्यान्वयन र अनुगमन अत्यन्तै महंगो पर्छ। सरकारी वनको व्यवस्थापन पनि अहिलेको वन मन्त्रालयको संरचना, मानवीय स्रोत साधन र क्षमतालाई विश्लेषण गर्दा पटककै प्रभावकारी छैन।

स्थानीय स्तरमा भएका सामुदायिक संघ, संगठन र समूहहरू, निजी जग्गा धनी तथा सरकारी निकायहरूबीचको समन्वयका लागि चाहिने बहु सरोकारवालाहरूको संरचनागत संयन्त्र एकदम कमजोर छ, भने गाउँ, इलाका, जिल्ला र क्षेत्रीय स्तरमा रहेका कृषि र वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायबीच तालमेल छैन। त्यसैगरी केन्द्रीय स्तरमा रहेका नीति निर्माणका लागि जिम्मेवार सरकारी, सामुदायिक र निजी क्षेत्रका संस्थाहरू आ-आफ्नै सुर र तालमा दौडैका देखिन्छन्। वन मन्त्रालयभित्रका विभाग-विभागबीचमै समन्वय छैन भने कृषि, वन र वातावरण मन्त्रालयहरूको कार्यक्रम, निकाय र लक्ष्य समन्वयात्मक नहुँदा गाउँमा लक्षित गरिएका किसान र उपभोक्ताहरूले वन, कृषि र वातावरणसम्बन्धी कार्यक्रमबाट लाभ लिन ठूलो मानवीय लगानी र Transaction Cost व्यहोर्नुपर्ने अवस्था छ।

यो परिस्थिति र परिवेशमा वन, कृषि, वातावरण, ऊर्जा र जलस्रोतलाई मिलाएर जलवायु परिवर्तनले रेडको क्षेत्रमा कसरी काम गर्न सकिएला ? भन्न कठिन छ ।

भौगोलिक अवस्थाको कारणले आउने अप्ठ्याराहरु

देश एउटै भए पनि तराई, चुरे र भित्री मधेस, पहाड र हिमालको भौगोलिक अवस्थाभित्र वन, कृषि प्रणाली र जनसंख्याको अन्तर्सम्बन्ध भिन्न खालको छ । दक्षिण तराईमा माटो उर्वर छ तर कृषि र पशुपालनलाई दिगो राख्न चाहिने वनको क्षेत्रका अभाव खड्किंदो छ भने चुरे र भित्री मधेसको भूगोल र माटो सम्बेदनशील रूपले कमलो छ । यहाँ हुने खोरिया फडानी पद्धतिले यसलाई भन जटिल बनाएको छ । मध्य पहाडमा वन, कृषि, पशुपालन र पानीको स्रोतबीचको अन्तर्सम्बन्ध कुनै हदसम्म सन्तुलित त देखिन्छ तर बसाइसराइले गर्दा वन, कृषि र पशुपालनको क्षेत्रमा काम गर्न सक्ने मानवीय स्रोतको अभाव खड्किंदो छ । हिमालमा वन, जडीबुटी र पशुपालनको सम्भावना बढी छ तर कृषि भूमि र मानवीय स्रोतको अभाव छ । यी सबै कुराहरुले के स्पष्ट हुन्छ भने हिमाल, पहाड, चुरे र तराईमा रेड होस् वा अन्य वन विकाससम्बन्धी कार्यक्रम- त्यहाँको विशिष्ट परिस्थितिसूग मेल खाने छुट्टै प्रकृतिका हुनुपर्दछ । यति हुँदाहुँदै पनि सबै भौगोलिक क्षेत्रका लागि एकमात्र साभ्ना विषय भनेको किसान र समुदायकेन्द्रित जलस्रोत, कृषि, वन, पशुपालन, ऊर्जा विकास कार्यक्रम नै हो । यदि किसान र समुदायकेन्द्रित अवधारणाबाट रेडलाई अधि बढाउने हो भने तराई र चुरे क्षेत्रमा कृषि- वन, पहाडी क्षेत्रमा समुदायमा आधारित वन विकास जलाधार व्यवस्थापन र वैकल्पिक ऊर्जा, हिमाली क्षेत्रमा जडीबुटीमा आधारित उद्यम पशुपालन र पर्यटनको विकासमार्फत

किसानको आर्थिक क्षमता बढाउन सकियो भनेमात्र जलवायु परिवर्तनको असरबाट बच्न अनुकूलनका उपायहरु अपनाउन सकिन्छ । परिणामस्वरूप जलवायु परिवर्तनको मारमा परेका किसान, स्थानीय समुदाय, उद्यमी, व्यापारी र राज्यबीच सहकार्य गरी रेडका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न सकिएला अन्यथा वन विनाशको गति तीव्र भएका तराईका केही जिल्लामा बाहेक रेडका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सम्भव देखिदैन ।

विधि र प्रक्रियागत जटिलताहरु

रेडका लागि थुप्रै विधि र प्रक्रियाहरु निर्माण हुन बाँकी छन् । तैपनि अवधारणागत तहमै कैयौं प्रक्रियागत जटिलता बुझ्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि वन विनाश भएर वनको क्षेत्रफल घटेको (deforestation) वा वृक्षरोपण भएको कारणले वनको क्षेत्रफल बढेको हिसाव गर्न त सजिलो होला तर वनको हैसियत घटेको (degradation) वा बढेको कुरा पत्ता लगाउन त्यति सजिलो हुँदैन । त्यसैगरी वनको क्षेत्र ठूलो-ठूलो ब्लकमा नभएर स-साना टुकामा रहने गरेको र एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा वन, कृषि, पर्ती जग्गा आदिको अभिलेख विभिन्न निकायका मातहतमा रहेकाले वन विनाश वा विकास कहाँ, कुन ठाउँ र व्यक्तिको जग्गामा के कति दरमा भइरहेको भन्ने जानकारी संकलन र विश्लेषण गर्न अत्यन्तै कठिन छ । वन र कृषि भूमिको स्वामित्वको अधिकार राज्य र व्यक्तिमा हुनु तर कतिपय वन व्यवस्थापनको जिम्मा मात्र समुदायमा हुनुले वनसम्बन्धी आँकडा र अभिलेख राख्ने जानकारी संकलन गर्ने र विश्लेषण गर्ने कामका लागि ठूलो संख्यामा व्यक्ति, समुदाय र कर्मचारी लाग्नुपर्ने भएकोले यो काम अत्यन्तै जटिल हुन जान्छ । यस विषयमा थप विश्लेषण प्राविधिक समस्याको महलमा पनि गरिने छ ।

प्राविधिक तहका समस्याहरु

माथि उल्लेखित संस्थागत, भौगोलिक र प्रक्रियागत जटिलताको अतिरिक्त रेड लागू गर्दा प्राविधिक तहमा पालना गर्नुपर्ने पूर्वसर्तहरु पनि नेपालका लागि चुनौतीपूर्ण छन्। सारांशमा भन्नुपर्दा ती प्राविधिक विषयहरुमा additionality, leakage, permanence, baseline data, transaction cost, information / knowledge पर्दछन्।

Additionality (थप कुरा के हो ?)

सन १९९० देखि अहिलेसम्मको वन विनाश हुने वा रोकिने क्रमलाई रेडले के कति मद्दत पुऱ्याउला भन्ने थप भएको योगदानको आकडा नै additionality हो। यस अर्थमा सन १९९० देखि वन विनाशको क्रम रोकिएका मध्य पहाडी क्षेत्रका हजारौं संख्याका सामुदायिक वनहरुले रेडको additionality को मापदण्ड पूरा गरेको मानिने छैन। किनकि अहिलेको व्यवस्थानुसार additionality को मापदण्ड पूरा गर्नु भनेको हालसम्म वन विनाश भइरहेको तर भविष्यमा सो क्रम रोकिने ग्यारेन्टी भएको अवस्था बुझ्नुपर्दछ। पहिलेदेखि वन जोगाउँदै आएका सामुदायिक वन समूहहरुको लागि Forest Reforestation and rehabilitation through sustainable management of Forests Scheme जसलाई REDD+ भनिएको छ, त्यो scheme मा जानुपर्ने हुन्छ- जसको प्रक्रिया र पद्धतिको विकास हुन नै बाँकी छ। यस अर्थमा यो बुझ्नु जरुरी छ कि रेडबाट लाभ पाउने भनेको भविष्यमा वन विनाश रोक्न सकियो भनेमात्र हो। विगतदेखि नै वन विनाश रोकेवापत भने हैन।

Leakage (समष्टिगत रुपमा चुहावट रोकिएको छ कि छैन ?)

Leakage रोक्नुको अर्थ हो एक ठाउँमा वन जोगाएर अर्को ठाउँमा नोक्सान नहोस् भन्ने कुराको

सु-निश्चितता गर्नु। यसका लागि कुनै निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका सरकारी, सामुदायिक वा निजी वन सबैको समष्टिगत स्थितिमा सुधार भयो भएन भनी अनुगमन र मूल्यांकन हुनु जरुरी हुन्छ। स्थानीय, जिल्ला वा राष्ट्रिय स्तर गरी सबै तहमा यो सबैखाले वनको मूल्यांकन गर्न अत्यन्तै कठिन छ। त्यसैले Leakage को मापदण्डसम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्दा नेपालको कुनै खास वन जोगाएरमात्र रेडबाट फाइदा पाइन्छ भन्नु रेडको अवधारणा राम्ररी नबुझ्नु हो। Leakage को कुरा केवल सबै ठाउँको जंगल जोगाउने कुरामा मात्र सीमित छैन, वैदेशिक सहयोग वा सरकारी अनुदानसूग पनि सम्बन्धित छ। यदि दातृ निकायहरुले गरिबी निवारणलगायतका Millennium Development Goal (MDG) का उद्देश्य पूरा गर्न छुट्याएको रकम नै कटौती गरेर रेडको लागि छुट्याए र थप रकम जुटाएन भने त्यसमा पनि additionality र leakage को अवधारणा लगाउनुपर्ने हुन्छ तर त्यसो हुन्छ कि हुन्न हेर्न बाँकी नै छ। जलवायु परिवर्तनको चुनौतीलाई सामना गर्न Annex one देशहरुले छुट्याउने रकम MDG को लक्ष्य प्राप्त गर्न कबुल गरेको सहयोग रकमको अतिरिक्त रकम हुनुपर्ने हो। त्यो भएको छ वा छैन त्यसबारे लेखाजोखा हुन बाँकी नै छ।

Permanence स्थायित्व कति हुने ?

Permanence भन्नाले वन नीति, योजना, संरक्षण, वन विकास कमसेकम २५-३० वर्षसम्मको लागि हुन्छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता हुनु हो। वन नीति, योजना, कानून, संयन्त्र र प्रतिबद्धता लामो अवधिसम्मको लागि भएन भने वनमा कार्बन भण्डार हुन्छ भन्ने कुराको ग्यारेन्टी गर्न सकिन्न। तर हाम्रो देशका योजना, नीति नियम, कानून र प्रक्रियाहरु सरकारमा मन्त्री बदलिएपिच्छे साना घटना र कसैको सनकको आधारमा बदलिन्छन्। गाँठी कुरा के छ भने वनको जग्गाको स्वामित्व सरकारमा छ त्यसैले

महत्वपूर्ण निर्णय सरकारले गर्दछ। कहिले के निर्णय हुने हो- ठेगान हुँदैन। सामुदायिक वन व्यवस्थापनका लागि बनेका कार्ययोजनाका अवधि १० वर्षका हुन्छन्। यो परिस्थितिमा २५-३० वर्षसम्म हामी यो काम गछौं नीतिनियम बदल्न दिँदैनौं भनेर समुदायले भन्न पाउनुपर्ने। यस स्थितिमा २५-३० वर्षको व्यवस्थापन को-कसले ग्यारेन्टी गर्न सक्छ र REDD बाट फाइदा पाइन्छ ? यस अर्थमा यो मापदण्डको पालना पनि कठिन छ।

Baseline data (आधारभूत तथ्यांक)

नेपालको वनको परिवर्तित अवस्था देखिने baseline data नै छैन। Land Resource Mapping Project (LRMP) को नक्सा र सन १९७९ र १९९२ मा खिचिएका aerial photographs नेपालका आधिकारिक वन देखिने नक्सा वैज्ञानिक हुन् तर त्यसलाई संस्थागत गर्ने काम गरिएको छैन। वनको हैसियतको दृष्टिकोणमा तराई, चुरे, पहाड र हिमालको छुट्टाछुट्टै अवस्था छ। तराईमा वन विनाशको गति अझै तीव्र छ भने पहाड र हिमालमा त्यो क्रम घटेको छ। पहाडका किसानहरूले निजी जग्गामा प्रशस्त डाले घाँस हुर्काएका छन् भने तराईमा सिँसौमा रोग लागेदेखि निजी वन विकासको क्रम रोकिएको अवस्था छ।

एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा पनि वन व्यवस्थापन पद्धतिपिच्छे अवस्था फरक छ। सामुदायिक र कबुलियती वनको परिवर्तित अवस्था साभेदारी र सरकारी वनसँग मिल्दैन भने पहाड र तराईको निजी वन एकनाशको छैन। तराईका निकुञ्जको वनको अवस्था र पहाडको संरक्षित क्षेत्रको स्थिति पनि एउटै छैन। यी सबैखाले वनका लागि baseline को वर्ष र विधि फरक-फरक हुन सक्लान्। कार्बनको हिसाब गर्ने यी विषय आफैमा जटिल र चुनौतीपूर्ण छन्।

Transaction Cost (लगानीको तुलनामा लाभ कति हुने ? लाभ क-कसले पाउने हो ?)

नेपालका जंगलले सरदर ६.८ टन कार्बन डाइअक्साइड प्रति हेक्टर प्रति वर्ष सोसेर लिन सक्दछ (Banskota et al 2007)। युरोपको भाउमा प्रति टन कार्बन १२ देखि १५ अमेरिकी डलरका दरले हिसाब गर्दा प्रति हेक्टर प्रति वर्ष अमेरिकी डलर ८२.६८ नेपाली जंगलले पाउन सक्ने देखाईएको छ। यो भनेको अहिले वनजंगलले दिन सक्ने काठडाउराको मूल्यभन्दा १० गुणा बढी हुने अनुमान गरिएको छ तर त्यो काम गर्न कमसे कम पनि १०,००० हे. बराबरको क्षेत्रलाई एउटा एकाइ बनाएर काम गर्नुपर्ने हुन्छ- जसमा सामुदायिक, सरकारी र निजी वनसमेत समेटनुपर्ने हुन्छ। यो गर्न कमसे कम पनि ४-५ वटा गा.वि.स. को एउटा व्यवस्थापन एकाइ बनाएर काम गर्नुपर्छ। संघीयतामा मुलुक गएपछि गाउँ स्तरको प्रशासनिक एकाइ कस्तो हुने भन्ने कुराको एकिन नभइकन यो एकाइ तय गर्न सम्भव छैन। माथि उल्लेखितअनुसार रकम पाइयो नै भने पनि त्यो रकमको बाँडफाँड कहाँ, कुन निकायले, कसरी, कुन प्रक्रिया र विधिबाट गर्ने भन्ने कुराको संस्थागत विकास गर्ने काम सुरु नै भएको छैन। केन्द्र, प्रदेश, जिल्ला, गाउँ, वडा, समुदाय र व्यक्तिको अधिकार, कर्तव्य र उत्तरदायित्व किटान नभई REDD मा लगानी कसले कति, कसरी गर्ने कुरा सम्भव देखिँदैन। त्यसमा पनि सरकारी र सामुदायिक वनजंगलमा पहुँच नभएका र आफ्नो निजी जग्गा र निजी रुख पनि नभएका गरिब, विपन्न र सुकुम्बासी वर्गलाई REDD बाट प्राप्त हुने लाभ कसरी पुऱ्याउने भन्ने कुरा अझ चुनौतीपूर्ण छ।

Information Knowledge (सूचना र ज्ञान)

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी जे जति चर्चा, सभा, सम्मेलन र सेमिनार हुन्छन्- ती विदेशमा, अन्तर्राष्ट्रिय संघ संगठन र होटेलका वातानुकुल कोठामा हुन्छन्। यससम्बन्धी अनुसन्धान, जानकारी, सूचना र ज्ञान

त्यहीका विद्वान् वा अपठित वर्गवीच नै सीमित रहन्छ । धेरथोर चुहिएर आएको ज्ञान राष्ट्रिय स्तरका सरकारी नेतृत्ववर्ग, दातृनिकाय र गैर सरकारी संस्थामा कार्यरत पढेलेखेका वर्गमा अर्थात् सहरभित्रै केन्द्रित हुन्छ । ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने किसान र विपन्न वर्गले जलवायु परिवर्तनको पीडामात्र पाएका छन् त्यसबाट कसरी बच्ने भन्नेबारे सूचना र ज्ञान पाएका छैनन् । तसर्थ रेडबाट फाइदा पाउनुपर्ने वर्ग भनेका ती ग्रामीण स्तरमा बसोबास गर्ने निमुखा वर्ग हुनुपर्नेमा त्यसो हुन सकिरहेको अवस्था छैन । तसर्थ रेडबाट पाइने फाइदा केवल कार्बन बेचेर ल्याउने फाइदाको रूपमा नभई ज्ञान, सिप आर्जन गरेर मानवीय स्रोतको विकासमा लगानी गर्नुपर्ने हुनुपर्दथ्यो । त्यो हुन सकिरहेको छैन । गाउँ भेगमा गएर काम गर्न कसैको चाख छैन । विकासको नाममा काठमाडौंमा बसेर रिपोर्ट लेख्न परामर्शदाताहरु प्रशस्त पाइन्छन् तर गाउँमा बसेर काम गर्ने दक्ष मानवस्रोतको अभाव खड्किएको छ । गाउँमा बसेर काम गर्न पनि त्यति सजिलो छैन किनभने ग्रामीण क्षेत्रका अधिकांश निमुखा विपन्न वर्ग निरक्षर छन् । उनीहरुमा सूचना र ज्ञान प्रवाह गर्न विशेष खालको सिप, प्रतिबद्धता, विधि र सामग्री आवश्यक पर्छ । अहिले उपलब्ध भएका जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी दस्तावेज र सामग्री त्यस्ता वर्गमा पुग्ने खालका छैनन् । ती वर्गमा ज्ञान पुऱ्याउने उपयुक्त स्रोतव्यक्ति र सामग्रीको विकासको खाँचो टड्कारो रूपमा देखिएको छ । त्यसमा लागि पर्ने निकाय र संगठनको अभाव पनि खड्किएको छ । यस अर्थमा रेड सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने काम पनि चुनौतीपूर्ण देखिएका छन् ।

निष्कर्ष

लेखमा माथि प्रस्तुत चुनौतीहरुको विश्लेषणबाट के निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने नेपालले रेडबाट फाइदा पाउन गर्नुपर्ने यात्रा सजिलो छैन । नेपालले REDD+ बाट भने केही फाइदा लिन सक्ने

सम्भावना बढ्दो छ । समुदायलाई बढी सक्षम बनाई वन व्यवस्थापनको जिम्मा लगाइयो र वनको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न सकियो भने वनको हैसियतमा सुधार ल्याउन सकिने सम्भावना अहिले पनि छ । जतिसुकै आदर्शका कुरा गरे पनि वनको क्षेत्रफल बढाउने, वन विनाश रोक्न भौतिक पूर्वाधार विकासको गतिलाई रोक्ने, Fossil Fuel को प्रयोग रोक्न उद्योग, कलकारखानाको विकासको गतिलाई कम गर्ने काम नेपालले गर्न सक्तैन । व्यावहारिक भएर हेर्दा REDD + बाट नेपालले फाइदा लिन स्थानीय समुदायलाई विश्वास गरेर वनको हैसियत बढ्ने गरी वनको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । त्यति गर्न सकियो भने नेपाललाई फाइदा नभए पनि REDD+ ले नेपाललाई घाटाचाहिँ नपार्ने ।

सन्दर्भ सामग्री

- Acharya, K.P., Dangi, R.B., Tripathi, D.M., Bushley, B., Bhandary, R.R. and Bhattra, B. (Eds.) (2009). Ready for REDD: Taking Stock of Experience, Opportunities and Challenges in Nepal. Kathmandu: Nepal Foresters' Association.
- Banskota, K., Karky, B.S. and Skutsch, M. (Eds.) (2007). Reducing Carbon Emissions through Community-Managed Forests in the Himalaya. Kathmandu: ICIMOD.
- Ojha, H., Bushley, B. Paudel, N.S., Baral, J., Mshale, B.I., Branney, P. and Shrestha, K. (2009). Special Issue on Climate Change, Forestry and Local Livelihoods. Journal of Forest and Livelihood. Vol 8 (1).
- Pokharel B.K & Baral J 2009a. From Green to REDD and from Aid to Trade: Translating the Forest Carbon Concept into Practice. In Journal of Forest and Livelihood: Special Issue on Climate Change, Forestry and Local Livelihoods. 8(1)

- Pokharel, B.K. (2010). कोपनहेगन सम्मेलनपछिका दायित्वहरु Prakritik Sampada, Vol 6 (9) Kathmandu: 2010.
- Pokharel, B.K. (2010). कोपनहेगनपछि जलवायु परिवर्तनका सवालहरुलाई कुन दृष्टिले हेर्ने ? Hamro Sampada, Climate Change Issue. Vol 9 (10) Kathmandu:2010.
- Pokharel, B.K. and Byrne, S. (2009). Climate Change Mitigation and Adaptation Strategies in Nepal's Forest Sector: How can Rural Communities Benefit? SDC: 2009.
- Pokharel, B.K. and Mahat, A. (2010) (नेपाली किसानको नजरबाट जलवायु परिवर्तनको समस्यालाई हेर्दा :) Hamro Sampada, Climate Change Issue. Kathmandu:2010.
- Stern, N. (2007).The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press. ●●●

* पोखरेल प्राकृतिक स्रोत तथा जीविकोपार्जन विषयको विज्ञ हुनुहुन्छ। उहाँ स्विस् इन्टरकोअपरेसनका लागि राष्ट्रिय प्रतिनिधिसमेत हुनुहुन्छ,

** काठमाडौं विश्वविद्यालयको स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत महत जलवायु परिवर्तन विषयमा अनुसन्धान गर्दै हुनुहुन्छ।